

Людмила Рабаданова

ІСТОРИКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА У ФІЛОСОФІЇ О. М. НОВИЦЬКОГО: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА РОЗВИТОК ДУХОВНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розкриваються витoki формування вітчизняної релігієзнавчої науки на прикладі конкретної персоналії. Орест Маркович Новицький – представник Київської духовної академії, мав важливим елементом своєї творчості – діалектичний підхід до розгляду духовних явищ, виявом якого є показ мислителем послідовного процесу розвитку християнського віровчення і його взаємодії з іншими релігійно-філософськими системами.

Ключові слова: релігієзнавство, історичне релігієзнавство, діалектика, метод, діалог, релігія, історико-релігієзнавча проблематика, духовні процеси, еволюція, історизм.

Л. Рабаданова. Историко-религиоведческая проблематика в философии О. М. Новицкого: диалектический взгляд на развитие духовных процессов

В статье раскрываются истоки формирования отечественной религиоведческой науки на примере конкретной личности. Орест Маркович Новицкий – представитель Киевской духовной академии, имел важным элементом своего творчества – диалектический подход к рассмотрению духовных явлений, проявлением которого является показ мислителем последовательного процесса развития христианского вероучения и его взаимодействия с другими религиозно-философскими системами.

Ключевые слова: религиоведение, историческое религиоведение, диалектика, метод, диалог, религия, историко-религиоведческая проблематика, духовные процессы, эволюция, историзм.

L. Rabadanova. History of religion issues in philosophy Orest Novytskyi: dialectical view of spiritual development processes

Article is devoted to uncovering the sources of formation of the national religion of science by the example of specific personalities. Orest Novytskyi – a representative of the Kiev Theological Academy, was an important element of his work – the dialectical approach to the spiritual phenomena, expression of which is showing consistent

thinker development of Christian doctrine and its interaction with other religious and philosophical systems.

Key words: *Science of religion, history of religion, dialectics, method, dialogue, religion, historical and religious issues, spiritual processes, evolution, historicism.*

Поняття «діалектика» має значення методу, що пізнає світ через неосяжний зв'язок, що поєднує між собою всі речі, явища, процеси у саморусі, саморозвитку. Ці зв'язки проникають у їх сутність, тому забрати явище з них неможливо, оскільки це позбавить нас глибокого і повного його розуміння. Зокрема, для процесу відродження вітчизняної культури важливе значення має діалектичний погляд на духовні процеси. Причому, дослідження релігії українськими мислителями постає одним із його яскравих проявів, оскільки саме розгляд різних релігій, порівняння релігії та філософії, а через них дихотомія віри та розуму, є показовою для діалектичного підходу, як такого, що розглядає явища і речі в їх суперечності і, одночасно, взаємозалежності.

Необхідність дослідження за обраною темою зумовлена тим, що Орест Маркович Новицький – філософ, богослов, видатний творець української культури та представник Київської духовної академії, мав важливим елементом своєї творчості – діалектичний підхід до розгляду духовних явищ. Про діалектику він пише так: «Вона веде мову про блага і вічне і про протилежне тому, і взагалі про все, що підпадає під те чи інше з цих понять [5, с. 190]».

У цілому, діалектичний підхід до духовних процесів у О. Новицького зумовлений тим, що на переконання вченого «...діалектика – не є формальне знання; вона не складається з положень і правил без змісту, але відноситься до дійсного і навіть до єдино-істинного дійсного [5, с. 191]». Філософ зазначає, що діалектика виступає мудрістю в безпосередньому сенсі, називає її Софією. Необхідно зазначити, що співвідношення духовних процесів, серед яких одним із провідних виступає релігія, досліджується Орестом Новицьким, через те, що діалектика черпає початок з розуму, але подальший її розвиток завжди належить душі.

Проявом діалектики у філософа виступає показ послідовного процесу розвитку християнського віровчення і його взаємодії з іншими релігійно-філософськими системами, що постає зародком історико-релігієзнавчої проблематики, адже поряд із історією філософії О. Новицький звертається до питань історії релігій.

Творчість О. Новицького була висвітлена дослідниками з різних точок зору. Наприклад, М. Л. Ткачук розглядала О. Новицького як філософа та історика філософії, Г. Б. Апанасенко звернула значну увагу на співвідно-

шення релігії та філософії в поглядах вченого, Н. Г. Мозгова займалась філософською спадщиною О. Новицького, присвятивши монографію Київській духовній академії, досліджувала освітянську діяльність вченого.

Проте потребує доповнень частина досліджень, яка торкається релігієзнавчої проблематики мислителя, що і постає метою цієї статті. Саме релігієзнавчий аналіз спадщини Ореста Марковича Новицького в аспекті виявлення потенціалу його творчого доробку як основа формування сучасного вітчизняного релігієзнавства утворює ключове ядро цього дослідження. Варто підкреслити, що історико-релігієзнавча проблематика Ореста Новицького в цьому випадку буде розкрита в межах діалектичного розуміння духовних процесів.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) розкрити специфіку тлумачення О. Новицьким співвідношення релігії та філософії; 2) висвітлити особливості типології релігій у О. Новицького; 3) визначити особливості вирішення О. Новицьким проблеми духу і свідомості як онтологічного підґрунтя релігієзнавчої проблематики.

Зразком діалектичного підходу виступає обраний нами текст Ореста Новицького «Поступовий розвиток стародавніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань» (далі «Поступовий розвиток»), що є репрезентативним з теоретико-методологічного погляду та являє собою фундаментальне дослідження діалектики духовних процесів. Також певною мірою стосуються діалектичного підходу на розгляд історико-релігієзнавчого аспекту, такі праці мислителя, як «Нариси індійської філософії», «Про духоборців», «Про філософські системи».

У «Нарисах індійської філософії» діалектичний підхід витікає не лише з поглядів О. Новицького, але також з того, що, по-перше, індійська філософія синкретична з релігією, а, по-друге, мислитель пише про те, що багато з індійських релігійно-філософських течій (наприклад, Ньяя) займаються питаннями діалектики духовних процесів, намагаючись зрозуміти «... діалектичні причини нашого мислення [3, с. 73]».

У творі «Про духоборців» Орест Новицький ґрунтовно досліджує це вчення, яке він хоча й називає сектою та ерессю, проте вважає за необхідне всебічно розкрити врівнення, обряди і таїнства духоборців. Цей твір яскраво представляє релігієзнавчу проблематику, і хоча, як богослов, О. Новицький надає перевагу християнській релігії та філософії, проте значні дослідження різних релігій є проявом професійної відкритості вченого, а також прото-феноменологічною спробою дослідження релігії. Вчений пише, що у вченні духоборів «... найдивнішим чином суміщаються хиба та істина, але і в самому цьому змішанні відкривається особливий дух, особливі основи і напрям» [6, с. 1]. Тобто тут виявляється внутрішня діалектика вчення духоборців.

Для О. Новицького розвиток духовних процесів розглядається саме у взаємовпливові, що розповсюджується ним у дослідженні історії релігій як на співвідношення релігії та філософії, так і на взаємини між різними релігіями. В цілому, О. Новицький пропонує розглянути кожен історичний період, дослідивши релігійні вірування того часу і відповідні їм філософські вчення. Він намагається, вказавши на відносну значущість цих учень, і на місце, яке вони займають, з'ясувати співвідношення філософії та релігії. Вчений пише в «Поступовому розвитку», що «...філософія не може розірвати будь-який зв'язок з релігією свого часу і розвиватись самостійно без будь-якого до неї відношення» [4, с. 1].

Але все ж релігію визначає як завжди вищу за філософію, оскільки релігія передує будь-якому духовному утворенню народу і тільки в ній, і з неї виникають і мистецтво, і філософія. Варто зазначити, що для О. Новицького філософія та релігія сходяться між собою за своїм основним змістом, але відрізняються за формою осягнення цього змісту. Релігія живе у переконаннях серця, а філософія – у поняттях розуму.

У «Поступовому розвитку» О. Новицький класифікує релігії на природні (релігії сходу), релігії самосвідомої природи або релігії особистості (релігії класичного світу) і релігія істини (християнство). Своєю чергою, в природних релігіях мислитель виділяє – безпосередньо релігію природи та релігію рефлексивну або символічну. А в релігії особистості присутні три ступені розвитку, які професором О. М. Новицьким співвідносяться з трьома сторонами людської особистості: почуттями, волею і думкою. Це релігія краси (релігія греків), релігія обґрунтованості (релігія римлян) і релігія знання або релігійний синкретизм (релігія Александрійського періоду).

Історико-релігієзнавча проблематика в цьому контексті, виступає крізь розуміння, що кожна з релігій намагалась взяти зі своїх вірувань істину, найбільш достойну довіри мислячих людей того часу, що їй відповідає, як пише О. Новицький. Поряд із визнанням цінності різних релігій присутня така характеристика язичництва (до якого О. Новицький відносить і природні релігії, і релігії особистості), як явища природного, але водночас переповненого недоліків і помилок.

Можна помітити, як тут виступає діалектика язичницьких релігій та християнства, оскільки вони звичайно протилежні поняття, на переконання О. М. Новицького, проте їх розуміння, рух і розвиток розглядаються мислителем в єдності. Діалектика духовних процесів тут виступає ще й у тому, що визнається для певного історичного проміжку, відповідна йому релігія, яка хоча і не є істинною (для О. Новицького такою релігією є лише християнство), але необхідна для подальшого розвитку нових релігійних утворень.

О. Новицький пише «...язичницькому світові, близькому до свого падіння, належало, так би мовити, зробити розрахунок з самим собою, належало оглянути все те, що протягом століть створено ним було в області релігії, щоб ясніше побачити чого не міг він зробити сам собою, щоб остаточно впевнитись в своєму крайньому безсиллі у справі релігії» [5, с. 8]. О. М. Новицький вважає, що саме таке усвідомлення стає підґрунтям прийняття богооткровенної, християнської релігії. Але для отримання цього результату, філософ впевнений, люди спершу мали обов'язково перевірити свою силу мислення у виборі релігійних уявлень. В історії релігії відбувався такий процес – коли форма релігії перестає задовольняти дух часу, то виникає нова форма, яка має вищу релігійну свідомість, у якій поняття Бога ближче до істини, оскільки все менше змішані такі поняття, як Творець і сотворене, земне і небесне, дух і матерія.

Тобто різні релігії виступають у взаємозв'язку між собою, адже вони виникають поступово, стаючи підґрунтям одна для одної, і демонструючи процес розвитку релігійного сприймання людини, вважає О. Новицький. Виявляючи і в цьому діалектичне розуміння релігій, як духовно-моральних процесів людини, через те, що знання про них можна отримати через вивчення їх з різних сторін, у взаємовідношенні, історичному русі і крізь якісні зміни, що з ними відбуваються.

Якщо язичницькі релігії розглядаються О. Новицьким як історично важливі, але, більшою чи меншою мірою, далекі від істини порівняно з християнством, то іудаїзм для професора – релігія дещо відособлена, така що не лише вища язичництва, але й не належить до цього кола, як помилково зазначають деякі історики релігій, вважає О. Новицький. В іудаїзмі вчений відзначає ідею Месії, яка виникає як національна, але поступово набуває універсального значення, а також розуміння Бога, як істоти для якої природа не є основою буття.

Проте іудаїзм не давав людині єдності з Богом, а через неї вираження ідеї людини, що присутнє лише в християнстві. «Лише в ньому, як в єдиному живому центрі сходяться всі, навіть найпротилежніші напрями давньоісторичного життя, як радіуси одного загального кола, і в ньому досягають свого позитивного результату і свого істинного значення і сенсу», [5, с. 336] – пише О. Новицький.

Варто підкреслити, що О. Новицький надає перевагу православ'ю, що не дивно для яскравого представника київської духовно-академічної традиції. Пояснюючи відмінність між гілками християнства вчений знову звертається до діалектичного підходу, а саме до дихотомії понять віри та розуму.

Орест Новицький зазначає, що у католицизмі розум сліпо підкорений вірі, а у протестантизмі – віра рішуче підпорядкована розумові, тоді як православ'я вказує на те, що віра і розум – це дві суттєві сторони людського духу, що справедливо співвідносяться при взаємній самостійності. Інакшими словами, значення православ'я визначене кризь діалектику духовних процесів, якими в цьому випадку виступають розум та віра.

Виділяючи періоди в історії філософії, а поряд з нею в історії релігії (оскільки релігія і філософія знаходяться у постійному співвідношенні, про що ми згадували вище) О. Новицький вбачає підставу для розподілу «... у відношенні духу до буття. Мислячий дух може мислити і пізнавати буття тільки за умови розвитку свідомості, яка може бути на двох щаблях розвитку: свідомість безпосередня, наївна, яка не протиставляє себе буттю, і свідомість, яка протиставляє себе як мисляче начало усьому іншому буттю, свідомість вникаюча» [1, с. 11]. Таким чином, два щаблі розвитку свідомості виражаються у філософії та релігії язичницькій і християнській, а через дух кожної релігії і визначається поняття про Бога, вважає філософ.

Крім того, О. Новицький пише про те, що діалектичний підхід допомагає зрозуміти те, що лише дух може пізнати дух, подібне пізнається подібним, розум можна досягнути тільки розумом. Тому пізнання релігій відбувається у їх взаємозв'язку, оскільки вони хоча й оцінюються філософом як такі, що мають більше та менше значення, проте допомагають розібратись з сутністю одна одної. Тобто історико-релігієзнавча проблематика у філософії О. Новицького постає досить чітко і вирішується кризь діалектичний підхід, який мислитель використовує для пізнання духовного світу людини.

Зрештою, Орест Маркович Новицький зазначає про те, що «В людському житті, з особливою різкістю, виражається ця подвійність буття в протилежності духа і тіла, та й знову таки в самому духовному житті віднаходиться протилежність чуттєвості і розуму, егоїзму і любові, пороку і добротності, необхідності і свободи» [7, с. 5].

Зважаючи на те, що О. М. Новицький – православний мислитель, діалектичний підхід ним використовується у контексті ідеї, що весь розвиток язичницьких вірувань та старозавітний закон і Пророцтва були лише вихованням та підготовкою для «... благодатного царства Месії, що згладжує протилежність природного та божественного в історичному світі і людській суб'єктивності, коротше кажучи – все духовне, – релігійний та філософський розвиток давнього людства був спрямований до однієї цілі, – до появи на землі Боголюдини і прийняття його божественного вчення» [5, с. 336].

Тобто у Новицького існує межа, коли він, зазначаючи про історичні зв'язки християнства, водночас акцентує увагу на його принциповій новизні відносно попередніх систем, але доходячи до цієї межі, вчений наголошує, що християнство – «...єдиний живий центр [5, с. 336]», навіть найпротилежніші напрями давньо-історичного життя «...як радіуси одного загального кола, в ньому досягають свого позитивного результату і свого істинного значення і сенсу [5, с. 336]». А всі утворення нового історичного життя, які виникають вже у християнському світі – релігія, звичаї, мораль, філософія, мистецтво – знову таки як радіуси виходять з центру, яким для О. Новицького і є християнство.

Загалом, розвідки О. М. Новицького є показником початку формування вітчизняного релігієзнавства взагалі та історичного релігієзнавства зокрема, тому можливості подальших досліджень у цій тематиці глибокі, оскільки розвідки, які стосуються формування вітчизняного релігієзнавства, його початків у працях українських мислителів – актуальне питання сучасної науки. Стосовно проблеми діалектики духовних процесів як діалогу, що піднімається у статті, то тут вагоме значення має те, що різні духовні процеси завжди перебувають у взаємовпливові, і від того наскільки цей процес буде відкритим залежить їх розвиток та успішна взаємодія.

Література

1. Апанасенко Г. Б. Орест Новицький про сутність предмету філософії та проблему періодизації історико-філософського процесу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Галина Богданівна Апанасенко. – К., 2006. – 18 с.
2. Мозгова Н. Г. Київська духовна академія, 1819 – 1920 : Філософський спадок / Наталія Григорівна Мозгова. – К. : Книга, 2004. – 320 с.
3. Новицький О. М. Нариси індійської філософії / Орест Маркович Новицький. – К., 1844. – 129 с.
4. Новицький О. М. Поступовий розвиток стародавніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань : у 4 т. / Орест Маркович Новицький. – Частина 2: Релігія класичного світу і перша половина грецької філософії. – К. : Університетська типографія, 1860. – 429 с.
5. Новицький О. М. Поступовий розвиток стародавніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань : у 4 т. / Орест Маркович Новицький. – Частина 4: Релігія і філософія Александрійського періоду. – К. : Університетська типографія, 1861. – 384 с.
6. Новицький О. М. Про духоборців / Орест Маркович Новицький. – К., 1839. – 246 с.
7. Новицький О. М. Про філософські системи / Орест Маркович Новицький. – К., 1844. – 38 с.